

Ljiljana Filipović

Samodostatnost narcizma

Izlazite iz kuće. Iznosite i smeće. Da ga se usput riješite. Da vam ne zatrpava dom. Starica pored ulaznih vrata drži otvorenom kantu za smeće. Čeka vas. Vidi da držite u ruci vrećicu koju ćete vjerojatno baciti. U tu kantu. Iako je sasvim mala. Vrećica. Nelagodno se smješkatete. Gotovo osjećajući krivnju. Ispričavate se: “Žao mi je, nema ništa...” Starica vam uzvraća osmijeh: “Nije važno. Nekad ima. Nekad nema. Danas smo svi siromasi.”

Scena: središte Europe. Ulica. Pozornica gospodarskog fijaska. Vrijeme: treće tisućljeće još uvijek živi od politike izgladnjivanja. Ucenjivanja osiromašenih. Nije to prizor iz *Koriolana*. Nema tu pobune. Još.

Prvi građanin: “Jeste li svi spremni poginuti nego skapati od gladi...? Nama kažu da smo građani, a patriciji su bogati... Naša patnja za njih je samo dobitak... bozi znadu da tako govorim što sam kruha gladan, a ne što sam osveten žedan.”¹

Istraživanja Elyse Y. Cheng pokazuju da je *Koriolan* napisan u vrijeme porasta cijena žita te je strah od gladi bio pokretačem niza Midlandskih buna 1607. godine.² Izvori pripovijesti o rimskom vojskovođi Caiusu Coriolanusu su, smatra se, Plutarhov *Život Coriolanusa*³ a možda i djelo Tita Livija *Ab Urbe condita* kojim se bavio Machiavelli. Pedesetak godine ranije, oko 1552. Étienne de La Boétie u svojim ranim dvadesetima piše intrigantnu raspravu o dobrovoljnom ropstvu proučavajući politiku poslušnosti i potčinjavanja. Istražuje “kako se može dogoditi da toliko ljudi (...) podnosi katkad samo jednog tiranina, čija je moć samo tolika koliko mu je oni daju (...) milijuni ljudi bijedno služe (...) ne zato jer ih primorava neka veća sila, nego

Od Koriolana možemo naučiti da krug nasilja nikad ne prestaje sve dok ga potpuno ne zaustavimo. Ako su političari tu samo da služe sebi prije nego ljudima, trpjet će cijeli narodi... Nakon četrismo godina još uvijek na svijetu imamo Koriolane.

zato jer se čini da su na neki način opčinjeni i očarani samim imenom jednog pojedinca. (...) Ne tražim da ga odgurnete ili ga poljuljate, nego samo ne podržavajte ga više (...).“⁴

Koriolan: “Vi znate razlog zašto ovdje stojim?”

Treći građanin: “Znamo, gospodine. Recite nam što vas je na to nagnalo?”

Koriolan: “Moje zasluge.”⁵

Sve su njegove mane već bile poznate. Izrugivanje puka, potpuna odsutnost introspekcije, samodostatnost njegova ega. Senat ga ipak izabire za konzula. Od uzdizanja do pada brzo prolazi.

Koriolan: “A zašto ja jednoglasno što proдох / Za konzula, osramoćen sam tako / Te uzmete mi čast u isti čas?”⁶ *Slijedi optužba za izdaju.*

Koriolan: “Ne, ništa neću / Da čujem više. Nek me sude na smrt...”⁷

Kao i većini *junaka* i njemu je osamljenost jedini stalni pratitelj. Užitek narcizma samoće. Smije li sebi to dopustiti priznati? Ili je lakše pristati na smrt? Značajne su uloge majki u Shakespeareovim djelima. Pokretačice su

djelovanja svoje djece. Ili dvojni. Samodestrukcije. Ona je ta koja uči falsificirati istinu i lažno samopuzdanje:

“Al ti voliš blunama / Pokazat prostim kako znaš bit mrk / No polaskat da njinu ljubav stečeš / I sačuvaš nam dom od propasti.”⁸

Za filmsku scenu adaptacije *Coriolanusa* iz 2011, redatelj Ralph Fiennes odabrao je Srbiju, Beograd glumi Rim, a navodno se Srpske antiterorističke jedinice igraju vojnika. Dragan Mićanović u ulozi Tita Larcija, pod dojmom usporidivih događanja u *Koriolanu* s onima na Balkanu, izjavio je: “Od Koriolana možemo naučiti da krug nasilja nikad ne prestaje sve dok ga potpuno ne zaustavimo. Ako su političari tu samo da služe sebi prije nego ljudima, trpjet će cijeli narodi... Nakon četrismo godina još uvijek imamo Koriolane. Na ulicama se Beograda mogu vidjeti dečki u majicama s licima ratnih zločinaca kao što su to Radovan Karadžić i Ratko Mladić. Nekima su ti još uvijek narodni junaci... Mladić je bio vojnik, a sada je u zatvoru. Da pročita Koriolana, tamo bi našao svoju pripovijest... Kad Srbi vide Beograd kao antički Rim i kako, zbog korumpirane politike, junaci postaju zločinci, nadam se da će promijeniti mišljenje o stanju stvari. ... Ali nisam siguran. Malo učimo od svojih grešaka” (*Telegraph*, 20. 1. 2012).

Filmski *Koriolan* Ralpa Fiennesa i pisca Johna Logana nije mogao promaknuti Slavju Žižeku. Potvrđuje mišljenje T. S. Eliota da su svojom adaptacijom te geopolitičkim koordinatama i transportacijom u nove okolnosti učinili nemoguće uspjehi pokazati da je *Koriolan* superiroran *Hamletu*. “Ne zbog toga što se radi o vječnom sukobu koji se pojavljuje u svim društvima nego da se, sa svakim

novim kontekstom, klasično umjetničko djelo obraća vrlo specifičnim trenucima toga doba” (S. Žižek, *Sing of the new invasion*, New Statesman, 12. XII. 2012).

“Koriolan možda nije tako zanimljiv kao Hamlet, ali je, zajedno s Antonijem i Kleopatrom, Shakespeareovo najveće umjetničko postignuće,” često je citirana Eliotova izjava iz ogleda *Hamlet and His Problems*.⁹ Ne zaboravlja ga spomenuti ni u *The Waste Land* (“Revive for a moment a broken Coriolanus”), a i posvetio mu je poemu *Coriolan*. Eliotovo stajalište kojem se priklonio i Žižek možda je tema za posebnu analizu, no dovoljno je napomenuti da čak i kad se radi o uzgrednim pragmatičnim ili tek ishitrenim ocjenama te su ujedno i perspektiva autora. Koji često ne mari za tuđe mišljenje. Kao ni Koriolan.

Unatoč Shakespeareovoj političkoj suzdržanosti, a možda upravo i zbog toga, u njegovim djelima, pa i *Koriolanu*, uprizorenje se toga teksta različito iščitavalo i otkrivalo političku pozadinu razdoblja u kojem je izveden te je u Francuskoj u tridesetima zaustavljen zbog fašističke zlopotrebe, kao što je i Brechtova verzija u Istočnoj Njemačkoj, čini se, iritirala američku vlast zbog marksističkog pristupa.¹⁰

Bertolt Brecht adaptirao je *Koriolana* ranih pedesetih za svoj Berliner Ensemble, a koji su doradili Manfred Wekwerth i Joachim Tenschler. Individualizirao je puk jer ipak taj uvijek najviše nastrada,¹¹ a uputstva je dao i u kratkom zapisu, dijelom pisanom u formi pitanja i odgovora Zu *Coriolan von Shakespeare* ocjenjujući da je početna scena temeljna za cijelo djelo.¹² Zapadnjačka kritika sklona je ocijeniti tu adaptaciju kao Brechtovu marksističku indoktrinaciju.¹³

Günter Grass svoje je viđenje Brechtovih stajališta dramatizirao u *Die Plebejer proben den Aufstand*, analizirajući i ironizirajući njegovu ulogu 1953. u vrijeme anitkomunističkog prosvjeda kada je bio direktor Berliner Ensemblea.¹⁴ Scena je pozornica u Istočnom Berlinu na kojoj Brecht režira Shakespeareova *Koriolana* 17. lipnja 1953. u vrijeme u krvi ondje ugušene pobune. Grassovi radnici ulaze u kazalište da bi zamolili slavnog dramatičara da im pomogne i napiše manifest koji bi uputili tadašnjim vlastodršcima. Premda drama ni u jednom trenutku ne imenuje redatelja, a i ne odgovara činjenicama o eventualnoj Brechtovoj probi *Koriolana*, taj je tekst još jedan doprinos razmatranju odnosa vlasti i intelektualaca koje političko vodstvo financira te kolapsa moralnosti. Performativnosti pozornice s političkim angažmanom kao samoljubivim projektom. Grass koji je i sam bio upleten i ucijenjen sličnom situacijom sigurno je mučno dobro mogao sagledati situaciju i vidjeti Brechta kao svoj alter ego na koji se obručava. Kao na ciničkog oportunistu. A taj nije doživio Grassovo vlastito priznanje kolaboriranja s tajnim ustrojstvima države te pokajanje na intelektualnoj sceni koja teško drugome prašta greške koje može prepoznati kao svoje. Odnos Koriolana i Aufidija tu je jednostavniji. U samoj Grassovoj drami vjerojatno ima i insajderskih podataka s kojima je bio upoznat manji broj tadašnjih intelektualaca. Međutim, svima je već poznato: neke se povijesti više nikad neće moći napisati. Ponekad ni vlastite obitelji. Čak i oni koji su preživjeli glorificirat će ih, ili prešutjeti da ih ne dohvati samodestrukcija srama u sjećanju na neobične pristanke bivanja ne možda samo nijemim komformističkim svjedokom.

Sjećate li se kako je to bilo birati predsjednicu/ predsjednika razreda? Koja im je za to zasluga bila potrebna? Što je to trebalo njima značiti? Koje su kvalitete morali posjedovati? Sigurno su morali biti odlični učenici. Pouzdani. Učiteljima. Ne i razredu. Definitivno je to bila počast. Tada još nisu bili svjesni što znači služiti. Odrasle. Pripada to običajnom pravu. Ti kao bolje znaju. Čak i ako su prisiljeni iznositi sitne razredne igre. Njihovi su pripadnici već tada *Koriolanovi* plebejci.

A poslije? Zašto netko želi postati vladarom? Koji je umišljaj koji njome/njime vlada? Zašto mislite da bi joj/mu se to trebalo dopustiti? Jednom je jedna od osoba na vlasti

izjavila, da želi živjeti u uređenoj državi i da se zbog toga bavi politikom. Ili kulturom. Njezin dolazak na vlast pokazao vam je da možda baš i ne biste da vam ta osoba posprema dom, raspreda sve što posjedujete te vam nametne dugove za skupa vojna članstva ako vas napadnu susjedi. Ali osim žudnje neke osobe za vlašću koju joj baš i ne biste rado ispunili, što je ono što želite od onih koje možda imate mogućnost izabrati za svoja vladara?

Još se sjećate povijesti u kojoj su profesori stali ispred svojih učenika nastojeći ih zaštititi, ljudi koji su pomagali progonjene pred izopačenom vlašću. Postoje li još uvijek takvi? Zar su to danas još samo glumci? Koji obilaze umiruće poštujući scenarij skromnosti, suosjećanja i solidarnosti. Koje kao izaslanike šalju središta moći, mjesta gdje se izjavljuje da pripadaju samo narodima koji su tamo rođeni. Vladao nije samo tu da vlada, nego i da vodi brigu o podređenima. Statistika pokazuje da je taj koncept gotovo nestao i u roditeljskim domovima. Može li psihanaliza amnestirati okrutnost vladara? Destruktivnost narcizma? Ponavljanje diskursa vladajućih? Pristanka na njega? Obiteljskom agresivnošću? To da je demokratski sabor tek preskupa *stand up* komedija. A ulazak u demokraciju vježba iz iluzionizma, mjesto odlaska u cirkus. Majčina manipulacija u *Koriolanu* funkcionira kao plaćeni posao *stručnih* savjetnika za javne odnose suvremenih političara. Volumnija: "...moraš progovoriti puku al ne onako kako čud te vodi..."¹⁵

Udružuju se malograđanska čast i pretvaranje koji i sami počinju vjerovati u istinitost vlastitih laži, slatkorječivih parola, kad se prestaje uvidati što je tu krivotvorina stvarnosti te je demokratski sukob interesa tek *smiješna* vježba moralnosti. Postavlja li se više uopće pitanje zašto se, unatoč "civilizacijskoj" pretilosti, dopušta da milijuni umiru od gladi? Da. U često plaćenim demokratskim zabavama demonstriranja i u nezavisnih grupa koje su jamstvo da bi vlast mogla opstati i time se ne opterećivati. Iako to već svi odavno znaju. Vlastito im je licemjerje dojadilo. Glad zaboravlja na obrazovanje, iznuruje se tek pukim preživljavanjem u kojem se ne misli na buduće generacije, njihovu obrazovanost kao mogućnost stjecanja bolje pozicije. Kao mogućnost za eventualni prevrat.

Prvi građanin: "Što? Za nas da se brinu! Ej – dabome!

Nikad se još nisu za nas brinuli. Mirno gledaju gdje skapavamo od gladi, a njihove su žitnice pune puncate. Prave zakone protiv lihve, da pomognu lihvare. Svaki dan ukinu po koju zdravu uredbu izdanu protiv bogataša i spremaju svaki dan sve oštrije naredbe da okuju i sapnu sirotinju. Ako nas rat ne proždre, oni će – i to je sva njihova ljubav prema nama."¹⁶

Gladne se mora držati gladnima, unatoč mogućnostima da ih se nahrani, ne samo da bi se moglo uživati u pervertiranoj moći sitosti, nego da je se može i perpetuirati. Nužan je za to prekid mogućnosti školovanja. Poznato je kamo vodi dokidanje prosvijećenosti. Nikada nije nevažno tko vas plaća. Kome služite. Dijalektika pobjede sluga zakazuje na nakaznoj nemoralnosti poslodavca. Zarazna je. Oportunizam nikad nije samo performativan. Varka je da na taj način djelujete subverzivno. Tek ste marioneta. Već i ideja da ćete vratiti milo za drago vašem gospodaru, ili vaša djeca, temelji se na "divljoj pravедnosti". Kome to želite?

Zašto netko misli da je u redu da je vođa? Da bez ikakva srama i nelagode izjavljuje da najbolje govori strane jezike? Nekako vam se to čini neprikladnim i za predsjednika razreda. Da napada grupe za demokratske slobode optužujući ih da će nakon ukazivanja na njezine/njegove greške još i tražiti od njega novac? Nije li zapravo njihov? Čak i ako plaćaju iz vašeg džepa vlastita im performativnost djeluje kao da se radi o njihovom. Obiteljskom. Shakespeare nas suočava sa svakidašnjom situacijom odabira, demokracije koja se ponaša zbijeno i narcističkim junakom. Vođom. Nema tu refleksivnih monologa. Izabrani počinju vjerovati da su najbolji.

Zbog nastale gospodarske situacije proziva se Gaja Marcija kao glavnog neprijatelja puka. Premda mu priznaju zasluge za domovinu, optužuju ga da je sve svojom ohološću naplatio, "da je to učinio samo zato da ugodi svojoj materi...".¹⁷ Senat ga izabire za konzula, no kako opisuje Prvi sluga: "On je junak, ali je vlaški ohol i ne voli prosti puk."¹⁸ Ravnodušnost prema potrebama naroda i nespornost da ga sasluša, njegov otpor da zatraži njihove glasove, primjećuje Elyssa Y. Cheng, vode izgonu i tragičnoj smrti.¹⁹

Tragedija nas suočava s idealizacijom, njezinim rušenjem, osvetom *odabranog* priklanjanjem neprijatelju koji teško

da ikada može postati iskreno naklonjen te majkom koja daruje i uzima život ucijenjujući savjetom. Shakespeare se ne upušta u sugeriranje razrješenja. Tek uprizoruje samorazornost samodopadnosti i iznurenost naroda kao pokretačke energije, no njegov Koriolan prezirivo primjećuje: "Trpjet to / I živjet s ljudima što ne znadu vladat, / Nit hoće da se s njima upravlja!"²⁰

Njegov umišljaj o vlastitom društvenom rangju, kao što Cheng uočava, određuje mu sudbinu "i spriječit će ga da bude djelotvoran izvan bojišta", Kad sam vođa nije u stanju stupiti u vezu sa samim sobom, političko licemjerje postaje legitimnim diskursom. Rijetko kome simpatičan, Koriolan "ne čini gotovo ništa kako bi utjecao na sud o sebi: umire kao što je pokušavao i živjeti, junački zaogrnut svojom samodostatnošću", analizira Janet Adelman.²¹ Odbijanje otvaranja puku, prikrivanje ranjivosti i samom sebi, znači i ignoriranje publike koja je za njega tek "mnogstvo prema čijem aplauzu je ravnodušan". No kao što njegova izolacija utječe na cijelu dramu djeluje i na gledatelje koji, kako to zamjećuje Adelman, "postaju kruti i hladni poput samoga junaka, vjerojatno i zbog toga jer izražava njihovu želju da budu neovisni. Sve vodi potpunom raspada sebeva, strašnoj pobjedi nepobjede majke."

Koriolanovom samodostatnošću vladaju majka i njegov neprijatelj Aufidije. Jedinstvo s njim Adelman tumači kao Koriolanovo "sjedinenje s alter-egom koji predstavlja bijeg prema muškom svijetu". Tamo ga Aufidije sretan dočekuje: "Znaj / da ljubio sam vjerenicu svoju, / I nikad nije nitko uzdisao / Iskrenije od mene, / I što tebe / Junačino, tu vidim, to još većma / Razigrava mi srce zanosno / No prvi put kad vjenčana je žena / Prestupila mi prag."²² Izbor Aufidija izbor je konačne narcističke samodestrukcije.

Shakespeare ne potiče na revoluciju. Ne nudi vođu. Samo svakodnevnju dramu. Jesu li sve opcije potrošene? Zamor jedini vođa? Brisanje memorije jedini način preživljavanja? Do nekih se istina nikad neće moći doći. Arhivi su uništeni. Sudionici su nestali. Ponavljanje tragedije je neizbježno. Nadolazeće generacije neće imati vremena za istraživanje roditeljskih grešaka. Dovoljno su ih zadužili da za to ne bude mogućnosti.

"O, majko, majko, što uradiste!"²³
Može li se dopustiti luksuz da vlada uči vladanje vladaju-

ći? Trenutak kad netko koga ste izabrali pošalje vašu djecu u rat, okrene oružje na vas, istjera vas iz doma, često onemogućuje promjenu. Ali vi ste imali pametnijeg posla. A i vjerovali ste. U moralnost odabranog. U to da neće prekoračiti granice moći. Da je neće zloupotrijebiti da bi vas učinio sužnjem vlastitih ideala. Zatočio u uništenom gospodarstvu. Prokazivao neprijatelja u susjedstvu. Uništio mogućnost za obrazovanje. Licemjerno se poigravao objektivnošću i leksičkim kalamburima. Koriolanov puk zna da do toga nije došlo zbog bijesa bogova.

Ambivalentnost prema *Koriolanu* vjerojatni je odgovor na pitanje što je Ralpa Fiennesa navelo da za svoj redatelj-ski prvijenac odabere upravo taj komad. Premda koketiranje s prijenosom u drugo vrijeme i prostor nose svoje opasnosti banaliziranja, Brecht, Finnes, Eliot pa i Grass, uostalom, potiču pluralizam razmišljanja o temi prjezira prema demokratskom procesu i njegovoj zloupotrebi.

– Zašto mijenjamo Shakespearea? – pita glumica u Grassovim *Plebejcima*.

– Jer Šef kaže da možemo.²⁴

Koriolan nije nikakva tragedija ponosa i oholosti nego svakodnevna samodestrukcija narcizma. Samodostatnost, kao vid lažne neovisnosti, ono je što publika razumije pa sebi i ne postavlja pitanje: “Što ne uradismo...?” Poznat im je odgovor na Koriolanovo pitanje: “Vi znate razlog zašto tu stojim?” Ne samo zbog njegovih zasluga nego i zbog njihova distancirana konformizma. Osobne nespornosti za preuzimanje odgovornosti i vođenje. Koriolan potvrđuje Heraklitov fragment da je karakter čovjeku sudbina.²⁵ Ne samo Koriolanova.

Rani ogled iz 1921. Richarda Greena Moultona, profesora i pravnika, jedan je od temeljnih tekstova o *Koriolanu*. Razmatrajući život u starom Rimu zaključuje da antiteza vanjskog i unutarnjeg života postaje antitezom između političkog načela i popuštanja individualnosti pred kompromisom, a za koji je Koriolan svjestan da je njegova propast. Za razliku od njega, profesorica na Odsjeku za zapadne jezike i književnost Državnog sveučilišta Kaohsiung, Elyssa Y. Cheng, u tekstu *Moral Economy and the Politics of Food Riots in Coriolanus*, naglašava da Shakespeare svojom kritikom uspijeva prikazati da bune gladnih nisu samo posljedica oskudice nego i nezakonite manipulacije tržištem. U drami otkriva zgroženost samoga “Shakespearea i njegovih suvremenika zbog nesposobnosti vlasti”.

Za Janet Adelman u *Anger's My Meat: Feeding, Dependency, and Aggression in Coriolanus* presudna je uloga majke te analizira poziciju Volumnije koja se ponosi svojim odgojem u stvaranju vlastita sina te manipulacijom njegove ovisnosti.

¹ William Shakespeare, *Koriolan* (prev. Milan Bogdanović), Matica hrvatska, Zagreb 1969, str. 37-38; William Shakespeare, *Coriolanus*, Wordsworth Editions Limited, Hertfordshire 1996, str. 3.

² Elyssa Y. Cheng, *Moral Economy and the Politics of Food Riots in Coriolanus*, u: *Concentric: Literary and Cultural Studies*, br. 2, Taipei 2010, str. 17-31.

³ Plutarch, *The Life of Coriolanus*, Loeb Classical Library edition, Harvard 1916, [/http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Plutarch/Lives/Coriolanus.html](http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Plutarch/Lives/Coriolanus.html)

⁴ É. de la Boétie, *Discours de la servitude volontaire*, Gallimard, Paris 2008.

⁵ *Koriolan*, op.cit. str. 91/ *Coriolanus*, op. cit. str. 50, “You know the cause, sir, of my standing here”.

⁶ *Koriolan*, ibid., str. 122 / *Coriolanus*, ibid., str. 79.

⁷ *Koriolan*, ibid., str. 123 / *Coriolanus*, ibid., str. 80.

⁸ *Koriolan*, ibid., str. 116 / *Coriolanus*, ibid., str. 73.

⁹ *The Sacred Wood*, 1921, <http://www.bartleby.com/200/sw9.html>.

¹⁰ Jonathan Bate, *The Language of Poetry and the Language of Power*, u: William Shakespeare *Coriolanus*, RSC, Hampshire, Macmillan 2011, str. 8.

¹¹ Bertolt Brecht, *Coriolan*, *Gesammelte Werke* 6, Frankfurt am Main Suhrkamp, Frankfurt 1967

¹² Bertolt Brecht, *Zu Coriolan von Shakespeare*, *Gesammelte Werke* 17, Frankfurt am Main Suhrkamp, Frankfurt 1967, str. 1253.

O tome govori i Frederic Jameson u *Brecht and Method* (Verso, London, New York 2000) navodeći Brechtove riječi s probe: “Mislim da ne shvaćate kako je teško potlačenima da se ujedine,” str. 113.

¹³ Don Shewey, *Power Politics - On Coriolanus*, http://www.donshewey.com/theater_reviews/coriolanus.html.

¹⁴ Günter Grass, *Die Plebejer proben den Aufstand*, Luchterhand, Neuwied, Berlin 1966.

¹⁵ *Koriolan*, op.cit., str. 116 / *Coriolanus*, op.cit., str. 73.

¹⁶ *Koriolan*, ibid., str. 40, *Coriolanus*, ibid., str. 5

¹⁷ *Koriolan*, ibid., str. 38 / *Coriolanus*, ibid., str. 4.

¹⁸ *Koriolan*, ibid., str. 83, *Coriolanus*, ibid., str. 42.

¹⁹ Elyssa Y. Cheng, *Moral Economy and the Politics of Food Riots in Coriolanus*, op. cit., str. 26.

²⁰ *Koriolan*, op.cit., str. 101, *Coriolanus*, op.cit., str. 59.

²¹ Janet Adelman, *Anger's My Meat: Feeding, Dependency, and Aggression in Coriolanus*, u: Shakespeare: *Pattern of Excelling Nature*, David Bevington, Jay L. Halo (ur.), N.J.: Associated Univ. Presses, Cranbury 1978, str. 133.

²² *Koriolan*, op.cit., str. 141 / *Coriolanus*, op.cit., str. 94

²³ *Koriolan*, ibid., str. 169 / *Coriolanus*, ibid., str. 119

²⁴ Günter Grass, *Die Plebejer proben den Aufstand*, op. cit., str. 8.

²⁵ Heraklit, *Fragmenti*, fragment 119, u: Herman Diels, *Predskratrovi*, Naprijed, Zagreb 1983, str. 195.

KORIOLAN